

حق مالکیت و قاعده لاضر

۳

بیش از توضیح در اصل مطلب راجع به حدیث شریف لازم میدانیم یادآور شویم که اساساً پدید آمدن مسلکهای افرادی در موضوع مالکیت خصوصی نتیجه تعبیرات نا صحیح واستفاده های نامشروعی است که در اجتماعات انسانی از عنوان مالکیت خصوصی بعمل آمده است و این مالکیت را بجای اینکه وسیله تولید ثروت ورغم احتیاجات انسانی قرار دهد و سیله استثمار و اشرار او ساخته اند. بدینهی است وقتی که حق مالکیت را بدون هیچگونه علت و سببی به اختیارات مطلقه و بسلط مطلقه مالک تعبیر نمایند و اورا در هر گونه تصرفات در مال بلطف کیف شاء ذی حق شناسند از عکس العمل آن عقاید افرادی در امور مردم پدیده خواهد آمد و اساس مالکیت نیز متزلزل خواهد شد اما تردید نیست که هرگاه مالکیت را به همان مدلول صریح حدیث که بصیغه جمله بیان شده مورد عمل قرار دهد و مالک را از هر گونه تسلط در مال که نتیجه آن اضرار بهم نوع اوباشد منوع دارند از اجرای آن نظام صحیحی در هرجامعه پدید خواهد شد و در این صورت اختلاف از میان مالک و غیر مالک بر میخیزد و بنظر و یگانگی تبدیل آید.

اکثر شکایات و اختلافات در اجتماعات انسانی ناشی از تعدیات و مظالمی است که بنام مالکیت خصوصی در میان مردم متداول شده است. حدیث الناس مسلطون نه تنها دستور برای امنیت و نظم عمومی است بلکه بموجب آن وقتی که همه کس بمال و نفس خود مسلط باشد و هیچکس تواند خواه بعنوان مالکیت و یا غیر آن زیان و ضرری را بهم نوع خود فراهم سازد ناچار هر فرد برای رفع احتیاجات زندگانی از اصل تعاون و هم استکنی که در بینیاد و اساس اجتماعات قرار گرفته است پیروی خواهد نمود و در این صورت مالک باغیر مالک در جنب همیگر قرار میگیرند و از استعدادات انسانی و از مزایای طبیعت و محیط برخوردار میشوند و به صورت بموجب حدیث مزبور تصرف و تسلط مالک و ثروتمند دو مالک و مال خود تا حدی

محدود خواهد بود که سبب زیان و ضرر را بغير فراهم نسازد .
 منشاء تعدیات و مظالم در اجتماعات وارد نمودن ضرر و زیان با شخص اش
 است ، شارع اسلام در احکام خود وارد نمودن هر گونه زیان و ضرر را
 باسانی و لوانگاه از روی سهو و اشتباه باشد موجب ضمان داشته و مقرر
 داشته اند که (من اتلف مال غیره ضمن) و حتى طفل و دیوانه که هیچگونه
 مسئولیت کیفری ندارند از لحاظ مدنی مسئول شناخته شده و از اینجهت در
 ماده ۱۲۶ قانون مدنی ایران تصریح شده که (هر کاه صغير یا مجنون
 یا غيررشید باعث ضرر غیر شود ضامن است) با اين ترتیب چگونه ممکن
 است تصور شود که مالک بموجب حدیث شریف در هر گونه تصرف و تسلط
 در مال خود ذی حق باشد ولو اینگه زیان و ضرر را بهم نوع خود
 فراهم نماید .

بنا بر این تردید نیست که تعبیر از حدیث الناس مسلطون بعنوان
 تسلط فردی مالک بلفظ کیف شاء برخلاف منظور شارع اسلام است و این
 حدیث قاعده برای نظام عمومی و آسایش جمعی است و بموجب آن نه
 مالک میتواند در مال خود تصرف کند که زیان و ضرر را بهم نوع خود فراهم
 دارد و نه ثروتمند میتواند بعنوان تسلط در مال خود از فروش جنس و کالا
 امتناع نماید و در صدد اختکار آن برآید و نه صاحب کارخانه میتواند بدون
 هیچگونه جهت و علتی کارخانه خود را بقصد تغییر کارگران موقتاً تعطیل
 و آنان را بفقر و گرسنگی دچار سازد و بالعكس مالکی که بر طبق مدلول
 صریع حدیث و فتاوی نماید و در تسلط به مال خود تسلط دیگران را بمال و نفس
 خودشان رعایت کند و از مال و مملک خود در حدود اصل تعاون و هم بستگی
 منقطع گردد وبالاخره استفاده از مال و ثروت را وسیله استثمار دیگران
 قرار ندهد چنین مالکیت نظام صحیحی را در روابط مردم برقرار می
 دارد و از هر گونه افراط و تغییطها و از هر نوع اختلافات جلوگیری
 می نماید .

دلائلی که تا کنون راجع به تعبیر از حدیث شریف نقل نمودیم به
 مدلول عبارت و بمنطق آن نظر داشتیم اما از مقایسه این حدیث با احکام
 دیگر پیغمبر اسلام و همچنین از سنجهش آن با حقوق رومیان که در زمان ظهور
 اسلام به درجه اعلای ترقی رسیده بود و در کشورهای رومی مجاور با کشور
 های اسلامی متداول بوده است روشن خواهد شد که حدیث مزبور قاعده

برای جم و نظم عمومی است نه اینکه بفردیت مبتنی باشد و در این سنجش ناچار خواهیم بود که از تطورات و تحولات حق مالکیت در حقوق اروپائیان نیز با اختصار یادی نمائیم.

تردید نیست که دین اسلام و احکام اسلامی تنها برای ساکنین جزیره العرب اختصاص نداشته است بلکه پایه مدنیت عالی تری را برای همه جامعه انسانی استوار نموده است واز اینجهت برای توجه بهمیت و چگونگی احکام اسلامی کافی نخواهد بود که مبانی مدنی آن را با احکام زمان جاهلیت و یا با عرف و عادات آقوام وحشی عرب آن روزی مقایسه کنیم و یا عرب قبل از اسلام را با عرب بعد از اسلام سنجش نمائیم . بدینهی است که آقوام عرب در زمان ظهور اسلام از همه آقوام و ملت‌های آن روزی از حیث مدنیت پست تر بودند و نه تنها احکام و حقوق رومیان و یا حقوق و اخلاق ایران باستان از عرف و عادات عرب جاهلیت عالی تر بوده بلکه عرف و عادات آقوام نیمه وحشی آن روزی اروپائی که بنام آقام ژرمن نامیده می‌شدند و مقررات آن در دو مجموعه حقوق یکی بنام مجموعه دیپوئر Ripuaire و دیگری بنام مجموعه سالیک Salique باقی مانده اند بعرف و عادات عرب بر تری داشتند و از اینجهت تردید نیست که رحمت بعضی از محققین اسلامی که احکام فقی را با مقررات زمان جاهلیت سنجیده اند بی حاصل بوده است و از اینکه فرضی در جزیره العرب قوم کنانه بمام و یا قبیله طی به سهیل سجده مینمود و یا عرب بدی دختر خود را زنده بگورمیکرد و یا حل و فصل اختلافات از طریق احراق خصوصی میان مردم انجام میگرفت عظمت احکام مدنی اسلامی معلوم نخواهد شد زیرا در آن موقع مدنیت‌های عالی تری از قبیل مدنیت ایران باستان و یا مدنیت رومیان وجود داشته و از حیث دیانت نیز موحد و یکتا پرست بودند اما عرف و عادات آقوام عرب به اصل بدی دیگر میتوانند و یکی از اینکه عبارت از حس انتقام جوئی و کینه توڑی باشد مبتنی گشته بود و چنین عرف و عادات بقواین الـواح دوازده گـانـه رومیان که یازده سده قبل از ظهور اسلام تدوین یافته و باقی مانده اند شباهت داشته است (راجح بحقون رومیان رجوع شود به بخش پنجم کتاب مبانی حقوق).

بنابراین عظمت و چگونگی احکام مدنی اسلامی وقتی معلوم خواهد شد که نه تنها با حقوق رومیان که در زمان ظهور اسلام به درجه اعلای ترقی

رسیده بود بلکه با حقوق اروپائیان و با قانون مدنی فرانسه سنجیده شود و از این موضوع ناچاریم در ضمن تحقیق از حق مالکیت در حقوق رومیان مقایسه حدیث شریف نسبت با آن با اختصار توضیحی دهیم و به صورت مسلم است که شارع اسلام در وضم احکام مدنی تنها به نسخ یا تلفیق اوضاع احکام عرفیه اقوام ساکنین جزیره‌العرب نظر نداشتند بلکه با توجه و آگاهی از همه احکام و حقوق رومی و غیر رومی و با پیش‌بینی از ترقیات و مدنیت آینده انسانی در مقام تشريع و هدایت برآمدند.

از مقایسه میان مبانی فقهی با مبانی حقوق رومی روشن خواهد شد که حق مالکیت در میان رومیان یعنی در زمان ظهور اسلام بفردیت مبتنی شده و اختیار مالک در مال و ملک خود از حقوق مطلقاً بوده و بلفظ فشاء تعبیر میشده است. عادل مالکین و ترومندان در سوء استفاده از حق مزبوره‌ها جا سبب شده که حق مالکیت بفردیت مبتنی شود و بتفویت مالک و تفویق بیجهت او بدیگران توجه یابد اما تردید نیست که مالکین و ترومندان در هر هیئت اجتماعیه در اقلیت میباشند و عادل اقلیت نمیتواند قانون و دستور برای اکثریت هر دم باشد. شارع اسلام با توجه بهم این خصوصیات حدیث الناس مسلطون را بصیغه جمع بیان داشته و همه مردم را نسبت به مال و نفس خود معاً و تواماً مسلطون دانسته اند و بموجب آن هر فرد در استفاده و تسلط به مال خود ناچار است تسلط دیگران یعنی آسایش و حقوق دیگران را رعایت نماید و از هر نوع اضرار و زیان ولو اینکه نتیجه انتفاع از حق مالکیت باشد خودداری کند زیرا بموجب حدیث مزبور در صورت اضرار بغیر اساساً برای مالک حقی در میان نخواهد بود. این حدیث در درجه اول برای جلوگیری از تعدیات و مظالمی بوده که از اجرای حق مالکیت در کشورهای رومی بمردم وارد میشده است و در آن موقع شکریان اسلامی بفتح و فیروزی در این کشورها آغاز نموده بودند چنانگه دمشق در سال چهاردهم هجری و شام و بیرون در سال هفدهم ومصر و اسکندریه در سال بیستم هجری فتح شده و برای همیشه تحت حکومت و مدنیت اسلامی قرار گرفته و این کشورها تماماً از کشورهای رومی بوده اند و دانشکده حقوق بیرون و دانشکده حقوق اسکندریه مانند دانشکده‌های حقوق آتن و قسطنطینیه دارالعلم حقوقی دنیا آن روزی شمرده میشند و تدریس در این دانشکده‌ها از روی برنامه مرتبتی در چهار سال بعمل می‌آمده و

دانشجویان این دانشکده‌ها نشان مخصوصی در برداشتند و اهمیت این دانشکده‌ها از سده سوم میلادی شروع شده و در سده ششم یعنی در زمان ژوستینین امپراطور رومی افرون ترشده بود (برای تفصیل رجوع شود بکتاب پرسور کولینه راجع به مدرسه حقوق بیرون در مدنه رومی) .

حقوق رومیان از هشت سده قبل از میلاد مسیح از مباری بسیار بدروی به تطور توسعه آغاز نمود و در مدت سیزده سده متواتی بدون هیچگونه وقفه‌ای در ترقی بوده و در سده ششم میلادی یعنی در زمان ژوستینین امپراطور رومی در مجموعه‌های کلانی مدون گشته و به مرآت از همه آنها بنام مجموعه دیوست Digéste مشتمل بتعارف دانشمندان معروف رومی از قبیل گایوس اوایلیانوس و ژولیوس در پنجاه کتاب تماما باقی مانده اندونسخ چاپی آنها در کتابخانه‌های اروپائی در دسترس دانشجویان حقوقی و و محققین قرار گرفته است . بنا بر این مسلم است که حقوق رومی در زمان ظهور اسلام بدرجه اعلای ترقی رسیده و مدون شده بود اما دوچیز سبب شد که این دو حقوق یعنی فقه اسلامی از یکطرف و حقوق رومیان از طرف دیگر در هیچ زمان و در هیچ موقع نسبت بیکدیگر نتوذ نیافر و هیچ‌کدام تحت تأثیر دیگری قرار نگرفته است .

یکی اینست که مدنیت اسلامی نسبت به مدنیت رومی عالی تر و متقدم بوده است . دوم اینست که مبانی این دو حقوق راجع به شئون اجتماعی از خانوادگی و سازمان اقتصادی و سیاسی بر ضد یکدیگر قرار گرفته و اختلاف در مبانی این دو حقوق از نفوذ و تاثیر آنها نسبت بیکدیگر مانع شده است . بحث در این موضوع مفصل است و از گنجایش مجله بیرون میباشد و در کتاب مبانی حقوق مورد بحث و گفتگو قرارداده ایم و بطور خلاصه میتوانیم بگوییم که مبانی حقوق رومیان تماما هم راجع بسازمان خانوادگی و هم راجع بطریح حکومت و سازمان سیاسی و اقتصادی بفرديت مبتني گشته و اصالحت فردی بوده ولی احکام و مبانی فقه اسلامی از هر جهت به بیرونی زندگانی همه افراد نوجه داشته و اصالحت اجتماعی بوده است و برای توجه در این دو نظر به که هر کدام در حقوق اروپائی مکتبی را پیدید آورده است باید با ختصار توضیحی دهیم و برای بحث از این موضوع لازم است قبل از دونظریه متقابل در حقوق معاصر که یکی عنوان نفسانی و درون ذاتی بودن حقوق Subjectivité و دیگری عنوان اجتماعی و بیرون ذاتی بودن آن Objectivité de droit

باشد یادی نماییم . بدینهی است توضیحات ما با ختصار خواهد بود . مقصود اینست که مطلب را فی الجمله روشن داریم تا باهمیت حدیث شریف بکیفیتی که توضیع نمودیم توجه حاصل شود .

حقوق اروپائیان بکیفیتی که در عصر کنونی میان دانشمندان اروپائی مورد بحث و تحقیق قرار گرفته است نتیجه تطور ای است که لااقل در مدت دوهزار و هفتصد سال حاصل شده است . این حقوق از سده هفتم قبل از میلاد مسیح در میان ملت قدیم رومی به تطور و توسعه آغاز نموده و در سده دوم قبل از میلاد با افکار و عقاید حکماء یونانی آمیخته شده و در سده ششم بعد از میلاد در زمان زوستینین امپرطور رومی مدون گشته و در مدت سده های قرون وسطی توسط روحانیون مسیحی نگاهداری شده تادرسده های هقدهم و هیجدهم میلادی در میان دانشمندان اروپائیان مجدداً مورد بحث و تحقیق قرار گرفته و بالآخره اصول و مبانی آن در موقع انقلاب کبیر فرانسه در قانون مدنی آن وارد و تثبیت شده است و در تمام این مدت طولانی از زمان قدیم تا نیمه دوم سده نوزدهم میلادی از حیث اصول و مبانی تغییر و تبدیلی در این حقوق رخ نداده است و حق مالکیت نیز در قانون مدنی مزبور تقریباً بهمان مفهوم فردیت و مطلقت حقوق رومی در ماده ۵۴۴ قانون مدنی فرانسه تصویب گشته است اما در اوخر سده نوزدهم میلادی پدید آمدن دو نیروی صنعتی یکی نیروی بخار و دیگر نیروی برق اکتشافات علمی تغییرات و تبدیلات عمده را در سازمان اقتصادی اروپائیان سبب شده و کارگاههای دستی بکار خانجات عظیم تبدیل یافته و زندگانی مردم اجتماعی تر گشته و در نتیجه این تغییرات توجه یا مر اجتماع افزون تر شده و دانشمندان معروفی از قبیل اکوست کنت فرانسوی و هربرت اسپنسر انگلیسی پدید آمده و بالآخره علم جدیدی بنام علم اجتماعی Sociology در جنب علم حقوق تاسیس یافته است و دانشمندان نیز بتحقيق و بحث در امور حقوقی از لحاظ اجتماعی و یا در امور اجتماعی از لحاظ حقوقی پرداخته و بالآخره مکتب جدید حقوقی اصالت اجتماعی *juridique* Sociologisme را در مقابل مکتب سابق حقوقی اصالت فرد طرح نموده اند و در نتیجه آن و همچنین تحت تأثیر مقتضیات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی عصر زمان اصول و مبانی جدیدی بر ضد مبانی سابق حقوق اروپائی در عمل دادگاه ها و ضمن قوانین بعضی کشور های اروپائی پذیرفته شده و این مبانی

و اصول بمبانی فقه اسلامی نزدیکتر شده و از مبانی قدیم رومی دورتر گشته اند و عمدۀ این اصول جدید قاعده تسبیب و اتلاف است که در حقوق اروپائیان بنام مسئولیت برون ذاتی Responsabilité objective نامیده شده و اقلابی را در قوانین اروپائی سبب شده است و تفصیل در جلد اول مبانی حقوق توضیح داده ایم .

عملت اینکه حقوق رومی در بنیاد حقوق اروپائی قرار گرفته است نه از اینست که دانشمندان اروپائی در اصلاح قوانین و حقوق خودشان مبانی حقوق رومی را عالی تر یافته و تقليد از آن را واجب شمرده اند بلکه نظر به سابقه تاریخی در چنین تقليد ناچار بودند زیرا حقوق رومیان در دوران تاریخی در کشورهای اروپائی وارد شده و مورد عمل قرار گرفته است یکی در پنجاه سال قبل از میلاد مسیح یعنی از زمان تسلط ژول سزار قیصر رومی در کشور قدیم گل که محل کشور فعلی فرانسه میباشد و این کشور قریب پنج سده تحت حقوق رومیان اداره میشده است و دیگری در سده یازدهم میلادی توسط روحانیون مسیحی در کشور فرانسه وارد و مورد عمل قرار گرفته است

بنا بر این تطورات حقوقی از سده های هفدهم و هیجدهم میلادی تقریبا همان ادامه تطورات سابق حقوق رومیان بوده است . از اینجهت توجه در تطورات حقوق اروپائیان خصوصا راجه بموضع مالکیت منوط به تحقیق در حقوق مدت بیست و هفت سده قبلی میباشد و از مطالعه در آن معلوم خواهد شد که مکتب حقوق اصالت اجتماع در علم حقوق معاصر چگونه در مقابل مکتب حقوق اصالت فرد قرار گرفته و با احکام و مبانی فقه اسلامی چگونه از سیزده سده قبل از مذکونی کنونی ما باصول اجتماعی و واقعیت‌های بروئی مبنی شده و با آخرین مرحله ترقیات حقوق اروپائی مطابقت مینماید .

تردید نیست که منظور از تحقیق در حقوق انسانی و از ماهیت و حقیقت آن در عصر و زمان ایجاد نظم صحیح اجتماعی است و این حقوق و سیله‌ای است که بوجب آن اختلاف در میان مردم با تفاوت و وحدت تبدیل شود و از این جهت انسلن همه وقت و هر موقع در ماهیت این حقوق بمطالعه و تحقیق برداخته و در این مطالعه نیز همه وقت دوچیزرا میتوانست مورد تحقیق قرار دهد مکنی فرد انسانی و دیگری اجتماع اواما از زمان قدیم فرد جلوتر

از اجتماع مورد توجه انسانی واقم شده زیرا اصولاً فرد مقدم بر حمایت نظر انسانی جلوه مینماید بنا براین از زمان قدیم حکمای یونانی تحقیقات خودشان را در درون نفس انسانی قرار داده و نیروها و احساسات نفسانی و حالات و کیفیت آنها را بنام فضائل و یا رذائل نفسانی و ملکات درونی معیار و مناطق برای تشخیص حق از باطل دانسته و عدالت را عبارت از فضیلت نفسانی پنداشته و انعکاس آن را در اجتماعات بعدالت قانونی و عدالت توزیعی و عدالت تعویضی نام نهاده اندواز این تحقیقات در جزء حکمت علمی و خلقی علمی بنام علم سیاست و یا سیاست مدن تأسیس نموده و از مطالب حقوقی در این علم صحبت میداشتند و اصول این مطالب در کتاب ارسطوفیکی بنام کتاب اخلاق و دیگری بنام کتاب سیاست و همچنین در یک کتاب افلاتون بنام جمهوریت توضیح شده و حکمای اسلامی نیز از این افکار و عقاید پیروی نموده و در تحقیق از حقوق و تکالیف انسانی در اجتماعات به بحث و تحقیق از فضائل نفسانی و تشخیص فضیلت از ردیله و چگونگی عدالت در نفس و انعکاس در روابط انسانی میپرداختند و دانشمندان رومی نیز ماهیت حقوق را در نفس انسانی قرار میدادند و بالآخره دانشمندان اروپائی از قبیل زانڑاک روسو نیز خصوصاً در زمان انقلاب کمیر فرانسه ماهیت حقوق را در آزادی و اختیارت انسانی بحالات زندگانی طبیعی او می پنداشتند و دانشمندان آلمانی نیز ماهیت حقوق را با اراده انسانی که آنهم امری درونی و نفسانی است یکسان میدانستند و در این عقاید گرچه تفاوت‌هایی بوجود آمد و مکتبهای متفاوت از آنها تشکیل یافته اما بطور کلی همه این افکار بفرديت مبتنى بوده و مبنای حقوق را در نفس انسانی قرار میدادند و بدرون ذاتی بودن حقوق معتقد شده‌اند اما ازاواخر سده نوزدهم میلادی دانشمندان اروپائی چنانکه در پیش اشاره نمودیم ماهیت حقوق را نه در نفس انسانی بلکه در اجتماعات و در بیرون از نفس او قرار داده اند و از آن مکتب حقوق اصالت جمع پدید آمد و تغییراتی را در اصول و مبانی حقوق اروپائی سبب شده است اما احکام و مبانی مدنی اسلامی که در کتاب و سنت مدون و مضمبوط است تمام اصالت اجتماعی میباشد و بهمین جهت دانشمندان فقه اسلامی در افکار و عقاید خودشان از عقاید حکمای اخلاقی و اسلامی پیروی ننموده اند و نه در تعریف از ماهیت عدالت و نه در بحث از حقوق و تکالیف انسانی افکار حکما را مأمور د

قبول قرار نداده اند زیرا عقايد حکما تمام انسانی و درون ذاتی بوده و به فردیت مبتنی شده بود اما مبانی فقهی و عقاید دانشمندان ارجمند فقهی ما بهرون ذات انسانی توجه داشته و اصالات اجتماعی میباشد و از این موضوع شماره آینده مجله بحث خواهیم نمود تا چکونگی مفهوم حدیث شریف و تفاوت دونوع تفسیری که از آن طرح نمودیم معلوم شود.

و گلا ک دعاوی

۴

تمام صدمات و سختیها و ناگواریها که و کیل تحمل میکند منظور و مطلوبش همان رسانیدن به رف و مطابق اوست که اجراء عدالت و حفظ حقوق صاحبان حق باشد لاغیر و علی الاصل همین کمال مطلوبست که او را راضی و خشنود نگاهداشت و جیران کلیه آلام روحی و جسمی اورا مینماید زیرا و کیل بالاطلاع و آشنازی بكلیه قسمتهای قوانین اعم از حقوق داخلی و خارجی منظورش حفظ حقوق فرد یا جامعه است تا این مجموعه های مهم و عظیم قوانین و مقررات حقوقی و کیفری که بعنوان کتب و رسائل در کتابخانهای عظیم جوامن بشری گردآمده وزینت افزای آن دارالعلم ها شده و آثار فرنها افکارفلسفه و دانشمندان و علماء میباشد و تمام برای سعادت مردم جهان و حفظ حقوق افراد و ضم شده از هر حیث و هر جهت بمرحله اجرا در آمده و واقعا رفاهیت و آسایش فردی و اجتماعی جهانیان را فراهم و تامین کند.

امروز دنیا حکم یک جامعه و فرد واحد را پیدا کرده و بیندالتی نسبت بیکفرد و جامعه افراد و جوامن دیگر را متزلزل و مضطرب ساخته وجود و کیل است که با نیروی علمی و معنوی خود با پیروی از این اصول و قوانین و مقررات از بی عدالتیها و انجرافها جلو گیری نموده و انتظامات را درجهان برقرار سازد و بالنتیجه صلح عمومی و تامین آن ثمره همین مجاهدات و کوششها و کیل خواهد بود والا این بیندالثیهای داخلی و خارجی منشاء جنگها و کشمکشها داخلي و خارجی گشته ایجاد تزلزل عمومی درجهان مینماید.